

**VOYAGA YETMAGANLARDA IJTIMOYIY NORMADAN OG‘ISH
MUAMMOSINING PSIXOLOGIK JIHLTLARI.**

Ergashev Jo‘rabek Xalilovich

Jamoat xavfsizligi universiteti magistratura bosqichi talabasi

E- mail: Uzbekistan.andijon1998@gmail.com

Tel : +998909192115

Annotatsiya: Ijtimoiy normalar jamiyat boshqaruvining ajralmas qismi ekanligi, ijtimoiy normalar shaxs yoki ijtimoiy guruh xulq-atvorini muayyan ijtimoiy muhit bilan uyg'unlashtiruvchi qoidalar majmui ekanligi, deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z-o'zini o'ldirish bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning har biri yuzaga kelishi va ijtimoiy oqibatlariga ko'ra mohiyatan turli jihatlarga ega ekanligi, xulqiy-og'ishlarning salbiy oqibatlari va ijtimoiy norma belgilari ko'rsatib berishga harakat qilingan

Kalit so'zlar: deviantlik, ijtimoiy norma, psixologik omillar, agressiya, shaxs, xarakter, ustanovka.

Аннотация: Показано, что социальные нормы являются неотъемлемой частью управления обществом, представляют собой совокупность правил, гармонизирующих поведение личности или социальной группы с определенной социальной средой. Рассмотрены виды девиантного поведения, такие как алкоголизм, наркомания, суицид, каждый из которых имеет различные аспекты с точки зрения возникновения и социальных последствий. Продемонстрированы негативные последствия поведенческих отклонений и признаки социальной нормы.

Ключевые слова: девиантность, социальная норма, психологические факторы, агрессия, личность, характер, установка.

Abstract: This paper attempts to demonstrate that social norms are an integral part of society's governance, and that they constitute a set of rules harmonizing the behavior of individuals or social groups with a specific social environment. It explores how various social vices related to alcoholism, drug addiction, and suicide, which are types of deviant behavior, have fundamentally different aspects in terms of their occurrence

and social consequences. The study also aims to highlight the negative consequences of behavioral deviations and identify the indicators of social norms.

Keywords: deviance, social norm, psychological factors, aggression, personality, character, attitude.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida doimo huquqiy muammo bo'lib kelgan huquqbuzarliklar nafaqat ijtimoiy muammo, balki psixologik muammo hamdir. Voyaga yetmaganlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarga oid qonunlar uzoq vaqtdan beri shakllangan bo'lsa-da, ular ham vaqti-vaqti bilan o'zgartirilib boriladi. Hozirgi kunda dunyoning barcha ilg'or va sivilizatsiyalashgan davlatlarida voyaga yetmaganlar jinoyati to'g'risidagi qonunlar o'zgartirildi. Bundan tashqari, bugungi kunda huquqbuzarlik jinoyatdan ko'ra noto'g'ri xatti-harakatlar, ijtimoiy noqulaylik sifatida qaralmoqda. Jamiyat hayotida yoshlar tomonidan sodir etiladigan barcha xatti-harakatlar jamiyat a'zolari tomonidan ikki xil, ya'ni ijobiy va salbiy baholanishi mumkin. Bugungi kunda yoshlar jamiyatning asosi va uning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadigan kuchdir. Yoshlarning ma'naviy va jismonan barkamol yetukligi davlat qudratining belgisidir. Ammo bugungi globallashuv davrida jamiyat hayotida ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash juda murakkabdir. Buning sababi ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir qiluvchi ijobiy va salbiy kuchlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Globallashuvning salbiy tomonlari, axborot texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi jamiyat madaniyati, ma'naviyati, axloq me'yorlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jamiyat hayotida vujudga kelayotgan salbiy g'oyalar yoshlar ongida yoyilmoqda va o'z ta'sirini ko'rsatmoqda va natijada yoshlar ongida salbiy o'zgarishlar va xatti-harakatida og'ishlarni vujudga keltirmoqda. Eng katta qamrovga ega bo'lgan deviant xulq-atvor shular jumlasidandir. Deviant xatti-harakatlarning shakllanishiga oila, oilaviy munosabatlar, o'smir shaxsining xarakter xususiyatlari, ruhiy va jismoniy kasalliklarga moyilligi, shuningdek, ijtimoiy muhit ta'sir qiladi[1]. Shaxsni rivojlantirish jarayonida vujudga kelgan ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy xatti-harakatlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sirga egadir, shuning uchun to'laqonli ta'lim va korreksion (tuzatish) ishlari bo'lmagan taqdirda, yoshlarda xarakterning qiyinlashuvi kuchayadi, bu esa shaxs rivojlanishida sotsiallikning yangi belgilarining paydo bo'lishi yoki mavjudlariga e'tiborsizlik darajasini oshiradi[2].

Og'ishgan xulqli yoshlarda o'z xulqini buzishga moyillik ortgani sari xissiy holatlarni nazorat qila olish xususiyatlari kamayib boradi. Bunday toifadagi yoshlarda

o'ziga zarar yetkazish hissi ustunlik qilib, natijada o'z hissiyotlarini boshqara olmaslik, tashqi taassurotlarni qabul qilmaslik holatlari ham kuzatiladi. Bunday holatlarni oldini olish, maxsus psixokorreksion mashg'ulotlar olib borish shaxs ichki olamini va uning individual-psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib yondashishni talab etadi. Olingan natijalar asosida shuni aytishimiz mumkinki, o'ziga zarar yetkazish turlaridan biri bo'lgan suitsidual holatlarning kelib chiqishiga aynan shaxsning o'zini emotsional iroda qila olmasligi sabab bo'ladi, deyish mumkin. Natijada esa, shaxsda psixik buzilish holatlari kelib chiqishi bilan birgalikda, o'ziga va atrofdagilarga jiddiy ma'naviy, moddiy va psixologik zarar yetkazish holatlari sodir bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jinoyat va xulq og'ishishining psixologik nazariyalari ham, biologik nazariyalar kabi jinoiy mayllarning shaxsning muayyan tipi bilan bog'lar edi. Buni psixologik nuqtai nazardan talqin qilishga Freyd g'oyalari, garchi freydning o'zi kriminalogiya bo'yicha ko'p narsa yozmagan bo'lsa ham, muayyan ta'sir o'tkazdi. Keyingi mualliflar unchalik ko'p bo'lmagan odamlarga axloqsiz yoki psixopatik shaxs (bunday individlarda boshqa, me'yordagi odamlar uchun hos bo'lgan ahloqiylik va boshqalar uchun g'amxo'rlik qilish tuyg'usi bo'lmaydi) rivojlanadi, degan fikr bilan uning g'oyalari asoslanishadi[3]. Freyd fikriga ko'ra rivojlanishning E tip bosqichida ilk bolalikda o'rganiladigan o'zini cheklashlardan ko'pchilik ahloqiy sifatlar vujudga keladi.

Og'ishlarni faqat negetativ asosda olib qarash noto'g'ri bo'lar edi. Odamlarning turli qadriyatlari va ma'nfaatlarini hisobga oladigan har qanday jamiyat hatti-harakatlari ko'pchilik amal qiladigan me'yorlarga mos kelmaydigan ozchilik uchun ham o'rin topishi kerak. Siyosat, fan, san'at yoki inson faoliyatining boshqa sohalarida yangi g'oyalarni rivojlantirayotgan odamlar ortodoksal tamoyillarga amal qilinadigan odamlar tomonidan dushmanlik bilan qabul qilinadilar. Jamiyat nokonformistik xulqqa ega bo'lgan odamlarga keng erkinlik uchun imkoniyatlar yaratib berar ekan, hafli og'ishlar shuning uchun to'lanadigan xaq bo'lishi kerakmi. Masalan jinoyatchilikning yuqori darajaga chiqishi jamiyatning o'z fuqorolariga yaratgan individual erkinliklar evaziga to'laydigan bahosimi. Ba'zilar hulq-atvorning qat'iy qoidalari bo'lmagan jamiyatda zo'rlik bo'lishi muqarrar, deyuvchi odamlar shu taxlit fikr yuritishadi. Biroq bu fikr sinchiklab o'rganilsa, uning mantiqan izchil emasligiga ishonch hosil qilish mumkin. Ba'zi jamiyatlarda individual erkinliklarning keng majmuasi mavjud, og'ayotgan xulqqa esa bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lishadi va ayni paytda bu yerlarda jinoyatchilik darajasi past bo'ladi. Deviant xulqqa bag'rikenglik bilan

munosabatda bo'layotgan jamiyat dezintegrasiyaga duchor bo'lishi shart emas. Biroq uni cheklab o'tish faqatgina erkin individual erkinliklar ijtimoiy adolat, ijtimoiy tartib bilan qo'shib aholi to'laqonli hayot kechirish imkonioyatiga ega tengsizliklar unchalik katta bo'lmaganda erishish mumkin. Agar erkinlik tenglik bilan muvozanatga keltirilmasa, ko'pchilik o'zini nomoyon qilish imkoniyatiga ega bo'lmasa og'ayotgan hulq ijtimoiy destruktiv shakllariga ega bo'ladi.

L.S.Vigotskiy fikricha, qiyin o'smir xayoti munosabatlar xarakterining yig'indisidir. Bular avvalo qaysar, injiq, bolalar ularni qiziqarli faoliyat turiga tortish ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir. Ularning malum bir qismi intizomsiz, qo'pol bo'ladilar. Ularning aktivligini maqsadga muvofiq o'zgartirish ularga bazi xuquqlarni berish bilan ularga tasir o'tkazish mumkin[4]. Psixologiyada xulqi og'ishgan o'quvchilarning bir qancha klassifikatsiasi mavjud.

Deviant xulq-atvor 2 xil darajada o'rganiladi. Individual va ommaviy. Individual darajada ma'lum bir kishining aniq bir ish qilishi ommaviy darajada shu turdagi xodisalar majmui, ijtimoiy me'yorlarning buzulishlari, tizimi xaqida so'z boradi. Xar bir ijtimoiy me'yor va undan chekinish ijtimoiy guruxlar tomonidan xar xil baxolansada, ijtimoiy rivojlanish nuqtai nazaridan ijtimoiy me'yorlarning baxolar yo'nalishi bir xil ko'rsatkichga ega[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning obyektivlik usulidan foydalanildi. Voyaga yetmaganlar deviant xulq-atvor profilaktikasi obyektiv ochib berildi. Deviantni guruh yoki jamiyatda ko'pchilik odamlar tomonidan qabul qilinganme'yorvame'yorlar yig'indisiga mos kelmaslik deb aytish mumkin. Shuni ta'kidlash zarurki, "Og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin, qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llashimiz mumkin. 5yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'sa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir. Destruktiv xulq bolalikdagi salbiy emotsional kechinmalar, ota onaning bolaga nisbatan emotsional sovuqqonligi natijasida zarur vaqtlarda ulardan yetarli darajada mehr-muhabbatga ega bo'lmaganligi, nasliy omillar bo'lishi ham mumkin. Z.Freyd inson xulqida 2 ta asosiy instinkt borligini ta'kidlaydi: Eros-buhayot

isntinktidir. Undagi quvvat, hayotni saqlash, qayta tiklashga yo‘naltiradi. Tanatos–o‘lim instiktidir. Undagi quvvat hayotni vayron qilish va to‘xtatishga yo‘naltiradi. Destruktiv xulq barcha insonlar uchun xosdir. Ayrim insonlarda bu xulq shunchalik kuchliki, ularning jamiyatdagi o‘rnini va xulqini belgilaydi. Destruktiv xulq ko‘rinishlarini namoyon bo‘lishida negativ ustanovkalar shaxsning atrofdigilarning aksariga nisbatan salbiy munosabatlari natijasida shakllanadi. Biz shaxs og‘ishgan xulqining turli ko‘rinishlari ikkita o‘ziga yoki boshqalarga qarama-qarshi yo‘nalishli “destruktiv axloq”ning yagona o‘qida joylashganini ko‘ramiz. Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu oiladir. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog‘lomoila muhitining o‘rni kattadir. Bola tug‘ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Ijtimoiy me‘yorlar, odatda eng ko‘p tarqalgan ijtimoiy xolatlarga asoslanadi. Bu xolatda me‘yor xech qanday qarshiliksiz amalda bo‘ladi va ko‘pincha anglanmaydi xam. Biroq kam uchraydigan xolatning paydo bo‘lishi bir qancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Masalan: Kattalarga xurmat tushunchasi boshqa me‘yor yoki ushbu xolatda xarakatlanyotgan subyektning aniq manfatlari bilan ziddiyatga kelamasa xech qanday qiyinchilik tug‘ulmaydi. Bunda ma‘lum bo‘ladiki xayot sharoitlari bazi xollarda subyekt oldiga quyadigan ma‘naviy va ruxiy muammo xar qanday xolatda xam o‘z individual qiziqishlari manfatlari va intilishlariga qarshi chiqib me‘yorga bo‘ysunish lozimmi yoki teskarisini bajarish kerakmi degan savolga javob topishdan iboratdir. Psixologik tadqiqodlarga asoslanib ma‘naviy rivojlanish bosqichlari asosida deviant xulq-atvorning o‘z-o‘zini himoya qilish usullarini ko‘rib chiqish mumkin. Birinchi bosqich ma‘naviyatga bo‘lgan ong, ikkita pog‘onadan iborat. Birinchi quyi pog‘ona, xaqiqiy ma‘naviy qarashlar yo‘q. rasmiy taqiqlarga aks holda jazolashlari tufayligina amal qilinadi. Ikkinchi pog‘onada ijtimoiy meyorlarga bo‘ysinishdan foyda olishga intilish qo‘yiladi. Shu tariqa ma‘naviyatgacha bo‘lgan ong darajasiga subyektning ijtimoiy qarashi asosida shahsiy foyda va manfaatlari yotadi. Ma‘naviy burch va shahsiy masuliyat hissi xaqidagi tasavvur mavjud bo‘lmaydi. O‘smir yoshidagi o‘quvchilarning xulq atvor reaksiyasi bilan shug‘ullangan olimlar Michean.L(1964), Kovalov(1969-1979), A.Ye.Lichko(1983) o‘smirlik davriga xos bo‘lgan umimiy sifatlar psixologik xususiyatlar, xulq-atvor modellari, yani o‘quvchi xulq atvorining, ijtimoiy muxitning, ayniqsa yaqinlarining o‘zaro ta‘siriga nisbatan xulk-atvor reaksiyasi xam muxim axamiyat kasb etishini ta‘kidlaydilar. O‘smirlik xulq atvorining o‘ziga xos reaksiyalariga quyidagilar talluqlidir[6].

Tahlil. xulqi og'ishgan yoshlarning ko'pchiligida xulq buzilishlarini kelib chiqishiga, ijtimoiy me'yorlarni buzishida o'z ehtiyojlarning ma'lum miqdorda qondirilmaganligini, shuningdek, qondirilmagan ehtiyojlarini boshqa vositalardan foydalangan holda qondirishga urinishlari ham sabab bo'ladi, degan xulosa keladi. Xulq buzilishini oldini olishda shaxsdagi psixologik faktorlarni ham inobatga olish, korreksiya ishlarni takomillashtirish zarur, degan tavsiyalarni ishlab chiqish o'rinlidir. Yoshlarda xulq og'ishini oldini oluvchi ijtimoiy va psixologik omillarni o'rganar ekanmiz, hozirgi kun uchun muhim hisoblangan ilmiy gipotezalarni, bu sohaga doir nazariy ma'lumotlarni amaliy faoliyatda qo'llash mavzumizni yortishdagi ustuvor vazifa bo'lib qolaveradi. Yoshlar o'rtasida xulq og'ishini barvaqt oldini olish to'g'risida nafaqat profilaktika idoralari, Ichki ishlar va Sog'liqni saqlash, ta'lim, sport va turizm, madaniyat vazirliklari tomonidan rioya qilingan ijtimoiy nazorat va cheklovlar pozitsiyasidan kelib chiqib qarash noo'rin [7].

Voyaga yetmaganlar o'quvchilar o'rtasida xulq og'ishining oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar tabiatini tushunish uchun avvalo, ularning boshlanish davrini, obyektini hamda xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar shaxsiga ta'sir ko'rsatish xususiyatini bilib olish talab etiladi. Ushbu masalani yechish uchun tabiiy ravishda shaxsning motivasion soxasiga aloqador bo'lgan ma'lumotlardan foydalanishga to'g'ri keladi. Chunki shaxsning motivasion, ya'ni yo'naltiruvchi omilini bartaraf etish orqali o'smirning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatini ijobiy yo'naltirish va shu orqali xulq og'ishining oldini olishga erishish oson kechadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, xulqi og'ishgan o'quvchilarda uchraydigan agressiv xatti-xarakterlar asosini avallo oila muxiti tashkil qilishi va oiladaga o'zaro bir birini psixologik tomondan tushinmasligi natijasidir. O'smirlik keskin o'zgarishlar davriligini xisobga olgan xolda, ularga alohida e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir. Aks xolda esa, yuqoridagi salbiy xususiyatlar o'smir yoshidagi o'quvchi karakterini, uning xatti-xarakterini tubdan o'zgartirib yuboradi. Voytaga yetmagan o'quvchilarda jinoyatchilik umumiy yo'nalishi tahlili jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlarni nafaqat jinoyatchilik xulqi va salbiy illatlarga ega bo'lgan bolalar va o'smirlar o'rtasida olib borish, balki ularni sog'lom xulqli bolalar hamda o'smirlar o'rtasida olib borish, zaruriyatini ko'rsatadi. Bu xulq og'ishiga ega bo'lgan bolalar va o'smir o'quvchilar xulqini ijtimoiy-psixologik jihatdan tahlil qilishga, taqqoslashga imkoniyat beradi. Shuningdek, bunday yondashuv

nafaqat xulq og‘ishiga ega bo‘lgan, balki sog‘lom xulqli bolalar va o‘smirlar o‘rtasida ham xulq og‘ishining kelib chiqish ehtimolligining oldini olishga yordam beradi.

Voyaga yetmagan o‘quvchilar o‘rtasida xulq og‘ishini oldini olish tadbirlari samaradorligi va ularning tasirchanligi, eng avvalo o‘smir yoshidagi o‘quvchilardagi ijobiy fazilatlar, ijobiy foydali extiyoj va qiziqishlarning shakillanganligiga bog‘liq bo‘ladi. Shu manodagi o‘quv tarbiyaviy tadbirlar va mashg‘ulotlar o‘quvchi xulqi og‘ishining oldini olishning dastlabki profilaktikasi sifatida xizmat qilishi kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Ruxieva X.A. Voyaga yetmaganlarda huquqbuzarlik va suitsidal holatlarni kelib chiqish sabablari va ularni psixoprofilaktikasi. 2021. Tafakkur tomchilari. 360-bet.
2. Deviantnoe povedenie u podrostkov: Diagnostika. Profilaktika. Korrektsiya: Uchebnoe posobie / V.G.Kondrashenko, S.L.Igumnov. – M.: “Aversev”, 2004.
3. Cowen P. An HYY Man // British Journal of Psechiatty, 135. 1979.
4. B.M.Umarov.: psixologiya. toshkent 2012, 61-bet.
5. B.Sodiqov. —Tarbiyasi qiyin o‘smirlar psixologiyasi|| Termiz.; 2003 yil.
6. G.Q.Tolaganova, —Tarbiyasi qiyin o‘smirlar|| Toshkeny; 2005. 65- bet.
7. Gilinskiy Ya.I. Sotsial’nyy kontrol’ nad deviantnost’yu v sovremennoy Rossii: teoriya, istoriya, perspektivy // Sotsial’nyy kontrol’ nad deviantnost’yu. SPb., 1998.-S.4-21.
8. Wikipedia.com
9. Natlib.uz
10. Ziyonet.uz

Research Science and
Innovation House

